

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ
ПОВРЕМЕНИ СПИС ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

Ову књигу Филолога уредили
М. ПАВЛОВИЋ Р. БОШКОВИЋ М. ПЕШИКАН

Секретар
Ж. СТАНОЈЧИЋ

Књ. XXX — св. 1—2

БЕОГРАД
1973

ПРИЛОГ ТУМАЧЕЊУ ХИПЕРГРАМАТИЧНОСТИ

1.

Датим термином називамо остварену идеју строгог система, која је резултат граматичког мишљења представника одређене језичке епохе, одн. заједнице. Начин остваривања тако дефинисане идеје показаћемо на два случаја у морфологији језика Лазе К. Лазаревића (1851—1891), писца који се ставља, као изразити чинилац континуитета српскохрватског књижевног језика, у тзв. прелазну фазу тога језика, временски омеђену годинама 1860-ом и 1880-ом.¹ У облицима Лазаревићевог језика навешћемо два случаја од оних који чине систем језичког типа за којим је писац тежио. При томе, како је реч о одређивању система, имаћемо на уму следеће полазне ставове:

— Лаза К. Лазаревић активни је чинилац међу ствараоцима београдског књижевног језика, чије је посебно обележје, констатовано већ у историји књижевног језика, уношење северозападних српских говора, дакле — мачванских, у еластичну средину београдског књижевног језика;²

— књижевни језик датог поднебља, и својом широком основом и својим континуитетом са Вуковим и вуковским књижевним језиком, у облицима представља и апстракцију наведеног говорног слоја, дакле — условљену идентичност најмање два слоја;

— издвојени овде облици, без обзира на припадање приповедачком или комуникативном контексту, својим дихотомним остварењима тачан су индикатор језичког типа који је писац иза-

¹ А. Белић, *Вук Караџић и наш књижевни језик*, НЈ VI, 1, Београд 1939, 24.

² А. Белић, НЈ II, 7, Београд 1934, 194.

брао међу датим могућностима,³ а у датој идентичности „књижевни језик = апстракција говорног слоја“ представљају не механичко супротстављање облика апстракције облицима основног слоја, него опонирање које је рад култивисаног граматичког мишљења.

Отуда одређење релевантног облика за тражени тип језика не мора претпостављати тражење обавезног пандана са свим обележјима дијалекатског слоја, одн. књижевнојезичког слоја, ако је обрнут ред у анализи. Напротив, у већини случајева реч је о облицима истог слоја, књижевнојезичког или дијалекатског, које типски обележава једино т е н д е н ц и ј а, а она се дефинише терминима граматичког мишљења, одн. његовом анализом било како да је — имплицитно или експлицитно — изражено у поједином пишчевом тексту. Најзад, у нашем систему о б л и к је схваћен као граматичка секвенца, што и приступу даје граматички карактер.

2.

Први случај: ген. пл. именица ж. р. на *-a* и неких именица м. р. на сугласник. — Именице ж. р. на *-a* са основом која се завршава групом сугласника указују јасно на кадентну природу Лазаревићевог говорног слоја у његовим текстовима. Ако се сугласници основе обележе са t_1 и t_2 , утврђено у књижевном језику стање може се представити схемом: ген. пл. $-t_1t_2\bar{a}$ // $-t_1\bar{a}t_2\bar{a}$ // $-t_1t_2\bar{i}$, и то и данас и у језику Лазаревићевог времена.⁴ Лазаревићев језик обележен је у овоме облику типом $-t_1\bar{a}t_2\bar{a}$: *наредаба* (11), *чакала* (142), *вишања* (88), *йалачинака* (206), *секунада* (320), [билијарских] *лојайџа* (391), — који са горе датим типом $-t_1t_2\bar{a}$ представља строжи систем, систем карактеристичнији за књижевни језик, који се супротставља иновационом преосталом делу датог паралелизма. Дијалектолошка литература за наставак $-i$ у релевантном за писца говорном језику констатује његово изразито ширење,⁵ чак и на основе које се не завршавају сугласничким скупом (*лађи*, *ружји*). А та изразитост није могла остати незапажена за граматичко мишљење. Колико је механичко деловање примарног слоја интензивно, толико је с друге стране јасно да је оно тиме уочљивије и да се

³ Г. О. Винокур, *Избранные работы по русскому языку*, Москва 1959, 221—224, 230.

⁴ Т. Марећ, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb 1963³, 176—177. М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик*, I, Београд 1964, 235—236.

⁵ Б. М. Николић, *Мачвански говор*, СДЗБ XVI, Београд 1966, 261.

мора изузети из датог књижевнојезичког система. Наставак *-i*, који се компонује (чак) и са основама без групе сугласника у основи исувише одудара од књижевнојезичког типа, те тако ствара одбојност ствараоца овог другог и према облицима који се иначе уклапају у његов систем,

Књижевнојезичка правилност истога типа огледа се и у облицима неких именица м. р. које се и у Лазаревићево време, као год и у данашњој фази књижевног језика, одликују дублетним наставцима у генитиву множине.⁶ И она се, међутим, мора утврђивати узимањем у обзир два плана. Примери ген. пл. именице *сахати* (и *саи*), са његовом двојном морфолошком реализацијом, са наставком *-a*: *сахатиа* (215, 258, 496) и са наставком *-i*: *сахати* (43, 495), *саи* (479), — представљају једноставни комуникативни узус, који је у складу и са стањем у примарном слоју Лазаревићевог језика.⁷ У таквој се реализацији дата именица појављује и у Лазаревићевом приповедачком језику (43, 215), 258) и у тзв. неутралном тексту (Писма 495, 496, 479).

Типско обележје датог обличког система, међутим, ипак можемо дефинисати на другом плану, на плану корективних узорака из Лазаревићевог приповедачког језика, који — по дефиницији — указују на то да су функције граматичног мишљења пишчевог. Примери у којима се уопште фреквентна именица јавља у облику генитива множине са *-ā*: [неколико] *мјесеца* (98), [девет] *мјесеца* (105), а не и у облику с наставком *-i*, који је, како наведена дијалектолошка литература утврђује (в. напомену 7), у народном језику чешћи него у књижевном, — не могу се протумачити друкчије него као облици изразите граматичности, којима дато граматичко мишљење омогућује предност.

3.

Други случај: *instr. sg.* именица м. р. на сугласник, одн. множински инфикс *-ov/-ev-*. — Како је у питању књижевни језик, реч је о односу тзв. меких основа и наставака у *instr. sg.* *-om/-em* и тих основа и инфикса за творбу множине. Поред уобичајеног за књижевни језик стања,⁸ какво се — према постојећој граматичкој литератури — може узети и за језик Лазаревићеве епохе, и које се може приказати типским примерима очекиваног *-em* иза некада меких палатала: *ножем* (116),

⁶ Т. Марећ, *Gramatika*, Zagreb 1963³, 154. М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик*, I, Београд 1964, 207—208.

⁷ Б. М. Николић, СДЗБ XVI, Београд 1966, 260.

⁸ М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик*, I, Београд 1964, 191—197 и 199—203.

кочијашем (128), Милошем (140), бичем (318), лучем (168), у језику Л. К. Лазаревића налазимо и облике хиперграматичког образовања, односно састава. Такви су облици *instr. sg.* нађени и у Лазаревићевом нараторском и у личном језику: *мејшежем* (195), *кречем* (279), *Бечем* (Писма 512), па и облици с данас меким палаталом у основи, а са *-e* у слогу испред наставка типа *крндељем* (160).

И, кодификовани у граматичким системима, резултати дисимилације (*кошем* : *кречом*), и стање у Лазаревићевом дијалекту, где се после некада меких сугласника доследно налази *-ом* (*ножом, кашном, бичом, оцом*)⁹ стварали су услове да писац овде употреби облике: *мејшежом, кречом, Бечом, крндељом*. Против њих била је — граматичка правилност система, која је условљавала код Лазаревића и чињеницу односа *-ар + -ем* : *-р/-ер/-ир/-ор + -ом*, у којем је *-ар* суфикс, а *-р/-ер/-ир/-ор* делови основе најчешће, што се остварило у грађи као *добошарем* (84): *ћандуром* (151, 370), *ћухором* (162), *шором* (123, 142), *жаром* (243), *сунђером* (237), *Вершером* (241), *ћрозором* (161).

Однос инфикса *-ов-* и *-ев-* нема посебних обележја у односу на књижевнојевичко стање: *свајнови* (165) према *зечев* (42), *ножев* (67), *крајев* (128), *арњев* (194). Али у језику Лазе К. Лазаревића искрсавају два примера образовања изван уобичајеног за њега система: *облакови* (Писма 494, 495) и *ћаласев* (Писма 494).¹⁰ Рјечник ЈАЗУ (VIII, 1917—1922) и уопште маркира први облик као доста бројан, дајући примере и из старијих писаца и из народне песме, док за други наводи само један пример примарне, рекли бисмо, форме, тј. облик *gen. pl. ћаласов*, опет из старијег писаног језика (XVIII, 1962—1966). У њима репартиција множинских инфикса према основинском сугласнику, и упркос карактеру самог образовања, одн. његовој условној ирегуларности, сигурно јесте основана на строгој граматичкој регуларности, таквој, наравно, која је одређеним језичким и екстралингвистичким чиниоцима усађена у језичко осећање нашега писца.¹¹ А то управо и јесте показатељ остварене идеје хиперграматичности датог граматичког мишљења.

⁹ Б. М. Николић, СДЗб XVI, Београд 1966, 78.

¹⁰ Испитивани примери узимани су из Лазаревићевих дела и писама објављених у Библиотеци српских писаца, „Народна ћросвѣта“, Београд, а њихова аутентичност је проверавана у издању дела и писама Л. К. Лазаревића Матице српске и Српске књижевне задруге, Нови Сад—Београд 1970.

¹¹ В.: М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик*, I, Београд 1964, 200—03.